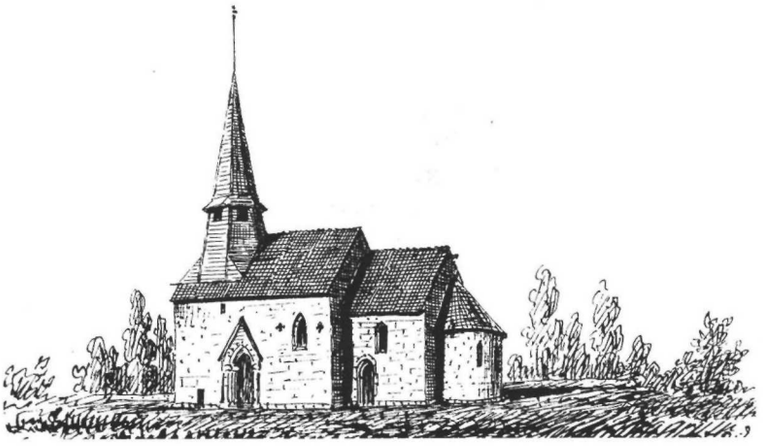

Atlingbo kyrka

I Gutasagan uppges Atlingbo kyrka vara den första i Mellantredingen och i Gutalagen en av öns tre asylkyrkor, vilket talar för en träkyrka på platsen redan på 1000-talet. Av denna har man endast dessa litterära spår. Till en romansk stenkyrka från 1100-talets mitt, en av de tidigaste på Gotland, blottlades däremot grundmurar vid kyrkorestaureringen 1956–57. Den nuvarande kyrkan är uppförd på 1200-talet, koret vid århundradets början, långhus och torn vid dess slut.

De två runristade stenar (G 200 och G 201) som nu finns i Atlingbo kyrka har ursprungligen inget samband med själva kyrkobyggnaden. G 200, nu i inklusoriet, har ursprungligen varit en rest runsten, som i sin tredje funktion begagnats som byggnadssten i koret. Den blev känd först 1914. Barngravstenen, G 201, tidigare på kyrkogården, observerades och avtecknades först av N. J. Ekdahl 1826. Den fick sin nuvarande placering i korgolvet i samband med restaureringen 1956–57. Två runinskrifter med rödkrita, G 202, som P. A. Säve upptecknat 1864, har icke kunnat återfinnas.

200. Atlingbo kyrka

Pl. 58

Litteratur: F 12, W 51. E. Lundmark t. Riksantikvarien 1.9.1914 och okt. 1914 (utdrag i ATA), Nyfunnen runsten i Atlingbo kyrka (i Gotlands Allehanda 11.12.1914); Kyrkoinventarium 1919 (ATA); PM 1923 för skrivelse till A. Edle, Visby (ATA); O. v. Friesen, Anteckningar 1923 (UUB), s. 137, i Sveriges kyrkor, Gotland bd 3 (1942), s. 120f.; S. Lindqvist, Gotlands Bildsteine 2 (1942), s. 26 noten; S. B. F. Jansson, Gotlands runinskrifter (i Boken om Gotland, 1945), s. 149; Gotlänningen 8.3.1963.

Äldre avbildningar: E. Lundmark, 2 kalkeringar 1914 (ATA) jämte ännu en återgiven i Gotlands Allehanda 1914 nr 228 (foto i ATA); J. W. Hamner och O. v. Friesen foto (ATA; återgivet i Sveriges kyrkor); H. Faith-Ell, teckning (efter foto) återgiven i Jansson a. a. fig. 3.

Fragmentarisk runsten, som förvaras i kyrkans inklusorium.

Angående fyndomständigheterna kunde Efraim Lundmark i brev till Riksantikvarien den 1 september 1914 meddela följande: »Den 14 aug. påträffade jag i Atlingbo kyrka en runsten, vilken såvitt jag med den begränsade litteratur som här står mig till buds kunnat finna, hittills varit bortglömd. Stenen ligger som avtäckning i ett sakramentsskåp i norra apsidmuren, med bildsidan ned.» Lundmark bifogar en kalkering av det parti av stenen som låg blottat och hör sig för, om det »vore möjligt få göra något för

att komma åt även de partier som ligga täckta av bruk». Ärendet fick synbarligen vila. Men inför O. v. Friesens rundersökningar på Gotland i början av 1920-talet blev stenens uttagning aktuell. PM 1923: »Uttages för undersökning och fotografering. Deponeras lämpl. till Gotl. fornsal.» Enligt v. Friesens egna anteckningar uttogs stenen »ur muren 28.7.1923 och det inåt muren vända partiet befanns fasat på två sidor, tydligen hade den innan den blev insatt i absiden, och för den skull något rundhöggs längs vänstra kanten, varit använd till ngt annat ändamål.» Någon deposition i Gotlands Fornsal kom inte till stånd. Stenen undersöktes och fotograferades av v. Friesen och ställdes sedan in på sin nuvarande plats i inklusoriet. Vilket ändamål stenen tjänat, innan den vid 1200-talets början murades in i sakramentsskåpet, vet man inte. Författarna till redovisningen i Sveriges kyrkor, J. Roosval och E. Bohrn, ger inga synpunkter utom benämningen »sockelprofilering» för stenens fasning. Men man vet, att den nuvarande kyrkan är den tredje i ordningen på platsen, och att tidsutrymmet från ristningens tillkomst till korets är minst 100 år.

Ljusgrå kalksten. Det bevarade stycket, förmodligen mindre än hälften av den ursprungliga stenen är 1,33 m långt, 56 cm brett och 25 cm tjockt med framsidan släthuggen, baksidan rå. Ristningen består av ögleformiga slingor, såväl runfyllda som enbart ornamentala, samt rester av ett kors. Det bevarade fragmentet torde ha utgjort mittpartiet av en sten minst 2 m hög ovan jord och mer än 1 m bred. Fasningen av den ena långsidan och angränsande kortsida har skett i samband med den sekundära användningen. När stenen fick sin tredje funktion och murades in i absiden, gavs den andra långsidan en konkavt rundad form, som direkt svarade mot absidväggens. Ristningen är välhuggen och runorna, 3–7 cm höga, välformade. Texten gör klart, var inskriften börjar och slutar, men lakunerna och det stympade, ornamentala mönstret medför i övrigt osäkerhet om läsordningen. De två runbanden invid korsarmen leder tanken till bildstenarna (se G 134 Sjonhems kyrka), men det osymmetriska mönstret i övrigt är främmande för bildstenskonsten. Sune Lindqvist anser sig inte heller kunna ge bevis för att Atlingbostenen har haft bildstensform. Hade så varit fallet, borde de båda runbandens text tillsammans ha utgjort inskriftens slut. En sådan läsordning har v. Friesen. Nu torde det vara naturligare att betrakta den översta av de båda horisontella runföljderna som tillhörande inskriftens mellersta parti på sätt som inskriftens uppställning nedan visar. Problemet kompliceras av att ifrågavarande runföljds text icke har kunnat tolkas. Inskriftens avslutning, signaturen, har ristats upp- och nedvänd och är snarast ett stöd för uppfattningen att den inte skall läsas i följd med texten ovanför.

Inskrift:

uni : auk : haknuiþr : arfaʀ : rakna : þaiʀ ... | ... ḥin : aail : ui : ku - ... | ...ʀmuþ :
5 10 15 20 25 30 35 40

hialbi : soul : sunta : lausi : kris - ... | ... t : auþualtr risti r - - ...
45 50 55 60 65 70 75 80 85

»Une (el. Unne) och Hagnvid, Ragnes arvingar, de ... (Gair)mod(?). Den syndfrie Kristus hjälpe själen ... Audvald ristade runorna.»

Till läsningen: Runorna **a**, **n**, **o**, **t** har dubbelsidiga bistavar, **r** öppen bistav, **s** och **m** normalform. Före 1 **u** finns inga spår av ristning, vare sig av någon runa eller av skiljetecknen. Frånsett bortfallet i fasningen av toppen på 1 **u** förefaller inskriftens början att vara helt bevarad. Toppen av 25 **þ** har också fasats bort. En sned, ristad linje framför 27 **i** är en felhuggning som fortsättning av den ornamentslinga som korsar runslingan. Toppen av 28 **ʀ** är förlorad i brottet. Av 29 **h** återstår bara de högra kryssarmarna. 32–33 **aa** är säkra. Efter 39 **u** finns en huvudstav som saknar toppen; diffusa fördjupningar på ömse sidor om huvudstaven, möjligen **m**. Av 41 **ʀ** återstår bara nedre hälften av den högra bistaven. 48 **l** är missformad; bistaven har huggits som en övre **b**-bistav; ristaren har tydligen föregripit 49 **b**. 67–68 **is** har förlorat topparna i brottet. R. 69 är nedre hälften av en huvudstav, rimligen **t**. 70 **t** når ej upp till ramlinjen;

nedre hälften av runan är förlorad. R. 85–86 är en och en halv huvudstav med en horisontell linje, som binder stavarna samman.

O. v. Friesen är den ende som tidigare sakkunnigt granskat inskriften. Hans läsning överensstämmer på det hela taget med ovanstående, även om läsordningen i ett avseende är en annan: r. 29–40 läses omedelbart före r. 70–86 och inte som här mellan de båda öglornas runföljder. Skiljetecknet efter 6 **k** uppfattar han som en ensam punkt. Några runtecken kommenterar han: 29 **h** »Dessa stavar [kryssarmarna till höger] så gott som säkra»; 32 **a** »En liten mjukt grop. fördjupn. uppe till vänster är ingen lemning av bist.», alltså ej **h**; 56 **u** »ovisst om **u** varit stungen»; r. 85–86 transkriberar han **ụṇ**, »tydl. ett korrektur». Efter 39 **u** supplerar han, med frågetecken efter, **ml**.

Väsentliga partier av runtexten, vilken icke har varit schablonmässig, är beklagligtvis förlorade. Men namnen är helt eller delvis bevarade på fem personer, den döde, tre av hans anförvanter samt runristaren. Inget av namnen är vanligt, *Uni* (el. *Unni*), *Ragni* och *Auðvaldr* dock välbelagda. Om det först nämnda se U 88, om *Ragni* U 376, om *Auðvaldr,* belagt även i G 11, G 65 och G 201, se G 11. *Hagnviðr* är såvitt jag kunnat finna unikt; *-viðr* är dock en vanlig efterled; ett självständigt *Hagni* är belagt i ortnamnet Hagnestäde på G 33, nu synbarligen försvunna gårdar i Rone socken, se vidare G 33. I den dödes namn är senare leden klar, *-moðr,* och om r. 41 är rester av **ʁ**, kan förleden knappast vara någon annan än fsv. *Gæiʁ-*, ehuru ett i och för sig rimligt **Gæiʁmoðr* icke är känt. Förleden *Gæiʁ-* har stor frekvens och förekommer på Gotland runskrivet i följande mansnamn: *Gairalfr* (G 57), *Gairhielmr* (G 138), *Gair(h)vatr* (G 113, 114, 158, S 51), *Gairlaifr* (G 203), *Gairniautr* (G 113), *Gairvaldr* (G 101, 123, 155, 210), *Gairviðr* (G 203). v. Friesen har dessutom beträffande runföljden 32–37 föreslagit ett *Hailvi,* belagt även på G 136 och G 215, och det är givetvis formellt möjligt, men innehållet i hela textpartiet r. 29–40 är för dunkelt, för att man därur skall våga bryta loss r. 32–37 som en egendomlig skrivning för detta namn.

Det kristna anslaget i bönen för den dödes själ har fått en helt unik utformning, som förutsätter en nyanserad, religiös insikt, vilken knappast kommer till språkligt uttryck förrän i medeltidens inskrifter. Monumentet som sådant är alltså tidsmässigt motsägelsefullt. Runornas former är rent vikingatida. Inga stungna runor förekommer. Och det ornamentala mönstret, som strängt taget är ganska främmande för gotländsk runstenskonst, påminner närmast om vissa förhållandevis sena uppländska runstenar i ristaren Öpirs stil, tidfäst till slutet av 1000-talet eller omkring 1100. Atlingbostenen skulle enligt v. Friesen vara »från senare hälften af 1000-talet», möjligen »icke så långt efter 1050» (Sveriges kyrkor), en datering som föranleder författarna till redogörelsen för Atlingbo kyrka i Sveriges kyrkor att förbinda runstenen med »en i högt anseende stående person, kanske kyrkans urspr. byggherre», dvs. den äldsta kyrkans, enligt Strelow från 1049. Detta är givetvis en gissning utan någon reell grund. Min uppfattning är att ristningen knappast har tillkommit före sekelskiftet 1100.

201. Atlingbo kyrka

Pl. 63

Litteratur: L 1741, S 94, F 11, W 50. N. J. Ekdahl, Resa på Gotland 1826 (ATA), s. 36; Kyrkoinventarium 1830 och 1919 (ATA); J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 151; P. A. Säve, Reseberättelse 1852 (ATA), nr 12, samlingen S 170 II (konvolut 56) i UUB, Reseberättelse 1864 (ATA), s. 286, Gotland 1864 (hs S 40 o i UUB), s. 19; J. Roosval, Meddelande [t. Riksantikvarien] 22.5.1915 (ATA); E. Brate, Brev [t. okänd] 8.9.1920 (ATA), Svenska runristare (1926), s. 131; O. v. Friesen, Anteckningar 1922 (UUB), s. 51f., Runorna (Nordisk Kultur 6, 1933), s. 237, i Sveriges kyrkor, Gotland bd 3 (1942), s. 121f.; PM för skrivelse till A. Edle, Visby, 1923 (ATA); H. Wideen, Gotlands gravstenar 1945 (ATA); Herbert Gustavson, Gutamålet 2 (1948), s. 189; G. Arwidsson t. Riksantikvarieämbetet 20.12.1953 (ATA).

Äldre avbildningar: Ekdahl, teckning i a. a.; P. A. Säve, teckningar i a. a. 1852 och i S 170 II; C. Säve, blyertsskiss 1852 i Runologiska anteckningar 15 a (ATA); J. W. Hamner o. O. v. Friesen, 2 foton (ATA), det ena återgivet i v. Friesen a. a. 1933.